

1

Nepodřizuj se předem.

Autoritářský režim si většinu své moci ani nemusí vynucovat: získá ji samovolně. Lidé uvažují, co po nich nejspíš bude represivnější vláda chtít, a pak se podle toho dobrovolně chovají, aniž by jim to kdokoli přikazoval. Občan, který se takto přizpůsobí, dává stávající moci najevo, čeho může do budoucna dosáhnout.

Předem projevovaná poslušnost je zdrojem politické tragédie. Vládcové možná zprvu ani nevědí, že jsou občané ochotni vzdát se té či oné hodnoty, porušit ten či onen princip. Nový režim mnohdy nedisponuje přímými prostředky, jak počínání občanů ovlivnit. Vývoj, který nastal v Německu po volbách v roce 1932, kdy Adolf Hitler získal příležitost utvořit vládu, a v Československu po volbách v roce 1946, jež vedly k vítězství komunistů, závisel na předem dané poslušnosti. V obou případech nabídl dostatečný počet lidí novým předákům své služby, a nacisté i komunisté si tak uvědomili, že mohou bez otálení přejít k úplné změně režimu. První bezděčné projevy povolnosti už pak nebylo možné zvrátit.

Adolf Hitler, poté co upevnil svou vnitropolitickou pozici v Německu, začal počátkem roku 1938 vyhrožovat anexí sousedního Rakouska. Rakouský kancléř se mu nakonec podvolil – a tím, co následně rozhodlo o osudu rakouských Židů, byla okamžitá a nevynucená poslušnost Rakušanů. Rakouští nacisté začali houfovat Židy, nutili je drhnout ulice a odstraňovat z dlažby symboly nezávislého Rakouska – ovšem rozhodující přitom bylo, že lidé, kteří k nacistům nepatřili, všemu jen zaujatě a pobaveně přihlíželi. Nacisté si vedli

seznamy židovského majetku a ukradli, co se dalo – a rozhodující bylo, že se k loupežím připojili lidé mimo nacistickou stranu. Jak vzpomínala politická myslitelka Hannah Arendtová: „Když německé oddíly vpadly do země a nežidovští sousedé zahájili plundrování židovských domácností, začali rakouští Židé páchat sebevraždy.“

Nevynucená poslušnost, kterou Rakušané v březnu 1938 předvedli, ukázala nejvyššímu nacistickému vedení, jaké má možnosti. V srpnu téhož roku založil Adolf Eichmann ve Vídni Ústřednu pro židovské vystěhovalce a v listopadu němečtí nacisté po vzoru rakouského března zorganizovali celostátní pogrom, dnes známý pod označením křišťálová noc.

Když Německo v roce 1941 vpadlo do Sovětského svazu, chopily se iniciativy oddíly SS, a aniž by k tomu měly rozkazy, začaly vymýšlet metody hromadného vybíjení. Odhadly, co si asi nadřízení přejí, a předvedly, jaké jsou možnosti. Byly dalekosáhlejší, než si Hitler do té doby myslel.

Na úplném počátku spočívá předjímací poslušnost v tom, že se lidé instinktivně a bez uvažování přizpůsobí nové situaci. Je to výhradně německé

počinání? Americký psycholog Stanley Milgram se při zkoumání nacistických krutostí rozhodl dokázat, že existuje autoritářská osobnost jakožto typ, který vysvětluje, proč se Němci zachovali tak, jak se zachovali. K ověření své hypotézy vymyslel experiment. Nedostal ale povolení provést jej v Německu, a proto jej v roce 1961 – přibližně v téže době, kdy Adolf Eichmann stanul před jeruzalémským soudem pro svůj podíl na nacistickém vyvražďování Židů – uskutečnil v budově Yaleovy univerzity.

Pokusným osobám – zčásti šlo o univerzitní studenty, zčásti o lidi z okolí – Milgram řekl, že společně provedou experiment zkoumající lidskou učenlivost a budou druhé skupině účastníků dávat elektrický šok. Skutečnost ale byla taková, že lidé usazení za skleněnou stěnou a napojení na dráty byli s Milgramem dohodnutí a elektrické šoky jen předstírali. Když účastníci testu začali zdánlivě způsobovat elektrické šoky jedincům podrobovaným domnělému testu učenlivosti, odhalil se jim hrozný výjev: lidé, které do té doby vůbec neznali a nic proti nim neměli, naoko procházeli strašlivým utrpením, při kterém bušili do skla a naříkali, že je bolí srdce. Přesto většina testovaných dodržela Milgramovy pokyny a dál

vyvolávala ještě větší domnělé šoky, až to nakonec vypadalo, že oběti zemřely. Ani jedinci, kteří nedospěli až ke zdánlivému zabití svých bližních, se před odchodem nezeptali na zdravotní stav účastníků za stěnou.

Milgram pochopil, jak snadno se lidé v neznámém prostředí podvolí novým pravidlům. Pokud k tomu od nových držitelů moci dostanou autoritativní pokyn, projeví pozoruhodnou ochotu ublížit druhým nebo je ve službě nějakému novému cíli třeba i zabít. „Odhallil jsem tak ohromnou míru poslušnosti,“ vzpomínal Milgram, „že mi vůbec nepřipadalo nutné přesouvat experiment do Německa.“

2

Ochraňuj instituce a braň je.

Instituce nám pomáhají zachovat slušnost – a zároveň potřebují, abychom my pomohli jim. Mluvit o *našich* institucích máš právo jen tehdy, pokud jednáš v jejich zájmu. Instituce se neubrání samy od sebe. Pokud se jim nedostává soustavné ochrany, zhrouť se jedna po druhé. Zvol si proto instituci, na které ti záleží – soud anebo noviny, zákon anebo odbory –, a stůj na její straně.

Obvykle předpokládáme, že se instituce automaticky ubrání i těm nejpřímočařejším útokům. Přesně tomuto omylu propadli někteří němečtí Židé v době, kdy Hitler a NSDAP utvořili vládu. Jeden významný deník německých Židů tak 2. února 1933 otiskl úvodník, v němž dal této scestné důvěře volný průchod:

Nejsme toho názoru, že pan Hitler – poté, co se se svými přáteli konečně domohl moci, po níž tak dlouho toužil – uskuteční návrhy, které kolují v [nacistickém tisku]. Němečtí Židé nebudou znenadání zbaveni ústavních práv, uzavřeni do ghett ani podrobni závistivým a vražedným pudům davu. Nemůže se to stát, protože výkon moci je omezován celou řadou zásadních faktorů ... a oni se touto cestou očividně nemíní vydat. Jakmile jednáte jako evropská mocnost, ovzduší vás nutí k etickému zamyšlení nad vlastním lepším já a naopak k odklonu od reminiscencí na dřívější opoziční pózu.

Shodný názor zastávalo v roce 1933 mnoho rozumných lidí – a totéž si mnoho rozumných lidí myslí teď. Je ale zásadním omylem si myslet, že vládcové, kteří se dostali k moci prostřednictvím institucí, nemohou tyto instituce změnit

nebo zničit – zvlášt pokud předem ohlašovali, že přesně to hodlají podniknout. Revolucionáři někdy chtějí odstranit všechny instituce naráz; to byl přístup ruských bolševiků. Jindy instituce ztratí dynamiku a přestanou být funkční, změní se v pouhý chabý odraz toho, čím kdysi byly, a namísto aby se novým pořádkům vzpíraly, stanou se jejich oporou; k tomu došlo v Německu během procesu, který nacisté nazvali „srovnání do řady“, *Gleichschaltung* (srov. slovo „zglajchšaltovat“).

Utuzení nových nacistických pořádků netrvalo ani rok. Koncem roku 1933 už byl z Německa stát jedné strany a všechny jeho významné instituce se musely podřídít. V listopadu 1933 se ke stvrzení nového řádu konaly parlamentní volby (bez účasti opozice) a referendum (k otázce, u níž bylo jasné, jak zní „správná“ odpověď). Někteří němečtí Židé hlasovali tak, jak po nich nacističtí předáci chtěli – s nadějí, že si tímto loajálním gestem získají přízeň režimu. Byly to marné naděje.